

ОСИП ЗІНКЕВИЧ

ЩОДЕННИК

1948-1949, 1967-1968,
1971-1976

***Осип Зінкевич.
Париж, 1950 рік***

ОСИП ЗІНКЕВИЧ

ЩОДЕННИК

1948–1949, 1967–1968,
1971–1976

Київ
«СМОЛОСКИП»
2016

УДК 821.161.2'06-94
ББК 84(4Укр)6-445
3-63

Осип Зінкевич – не просто директор-засновник видавництва «Смолоскип», це його символ і натхненник. Пропонуємо увазі читачів книжку його щоденникових записів, з якої дізнаєтеся про діяльність українців в еміграції, сприяння дисидентському руху в підрадянській Україні, поширення самвидаву й історію створення нашого видавництва.

Видання стане у пригоді не лише тим, хто цікавиться історією, діаспорою, рухом опору та видавничою справою, а й тим, хто хоче знати, як малі справи залишають великі сліди в житті країни.

Передмова Наталії Ксьондзик

ISBN 978-617-7173-35-8
(ТОВ «Смолоскип»)
ISBN 978-966-1676-93-9
(МБФ «Смолоскип»)

© Осип Зінкевич, 2016
© «Смолоскип», 2016

Наталія Ксьондзик

ЩОДЕННИК ТОГО, ХТО ЗАПАЛИВ СМОЛОСКИП

Тим, хто знайомий з Осипом Зінкевичем особисто, ці щоденникові записи будуть страшенно цікаві. Тим, хто особисто з ним не знайомий, проте чув про нього або знає видавництво «Смолоскип», вони будуть просто цікаві. Тим же, хто вперше побачить це ім'я і водночас довідається про існування такого собі видавництва, ці тексти все одно стануть у пригоді. І не лише як відкривавчі, а й такі, що ширше прочиняють вузьку шпаринку дверей історії до нашого еміграційного минулого другої половини ХХ ст., а разом з тим допомагають зрозуміти сучасність і ті проблеми, коріння яких, здається, існувало ще з-перед віків. Адже йдеться про історію, оповідану очевидцем й учасником, що здається такою далекою і близькою водночас. Вона, на перший погляд, оповита серпанком таємничості, втім, часто розгадки лежать на поверхні.

Мало хто знає, що видавничу діяльність Осип Степанович (директор-засновник видавництва «Смолоскип») почав за ґратами ще наприкінці 1940-х років. Середньостатистична німецька в'язниця для кримінальників – уявляєте, яка вона? Там доволі холодно взимку, бо майже не опалюють, та не надто різноманітне харчування. Однак працюють гуртки з вивчення іноземних мов (чи можливо бодай подумати про таке в радянському аналогічному закладі?!). Регулярно відбуваються богослужіння, на різдвяні свята лунають колядки, а під час зимової прогулянки в'язні грають у сніжки й ненароком (чи навмисне?) поціляють у наглядка. У багатющій бібліотеці є книжки навіть україн-

ською мовою. Всім цим користується юний Зінкевич, а на додачу ще й організовує нелегальний часопис. За кілька днів до звільнення він встигає погортати перший номер журналу «Переключка», створений спільно з російськими, білоруськими і польськими спів'язнями. «Нічого собі тюремне і ще до того міжнародне досягнення», – лаконічно коментує це сам автор.

Та чому молодий хлопчина опиняється за ґратами? Історія про Каїна і Авеля знаходить своєрідне відображення і в цій ситуації. А склалася вона навколо ОУН та її сумнозвісного розколу (на бандерівців і мельниківців, а згодом ще й двійкарів). Та якби ж лише розколу! Те, як згодом поводитися колишні побратими, викликає не тільки емоційне обурення, а й банальне подивування: звідки в людей стільки ненависті й задрості? Зрада одного приятеля призводить до ув'язнення другого. Втім, цей другий не ламається чи зневіряється, а навпаки: загартовується й не втрачає надії. Фортуна ставиться до нього небайдуже: на шляхах йому зустрічаються різні люди (наприклад, німецький фермер рятує від самогубства), а поневіряння часом мають приємний присмак (колеги шахтарі навчають пити гарне французьке вино). Після виходу з німецької в'язниці Зінкевич через нелегальний перетин кордону потрапляє до в'язниці французької, а звідти – на шахту, де не лише ставить виробничі рекорди (за що отримує премію), а й ініціює створення української молодіжної організації (іде собі якимось тихим французькою вуличкою і випадково зустрічає співвітчизників – за кілька днів організації бути!).

Переривчасті щоденникові нотатки, на жаль, не можуть вповні відтворити всього, що відбувалося з їхнім автором. Утім, загальний конспект (а разом з тим і контекст) накреслити вдається. Після шахти був контрастний Париж, офіційне навчання на хіміка й заочне на журналіста. Історія постання спершу додатка, а потім незалежної газети «Смолоскип», згодом однойменного видавництва – вже у США. Та Франція не

відпускала, і співпраця через океан (зокрема з Першою українською друкарнею) тривала десятиріччями, романтичні ж спогади про її столицю повсякчас бентежили уяву. Вже в 1970-ті Осип Степанович перебуває у відрядженні в Парижі й не втримується від емоційних спогадувань, котрі ретельно занотовує в щоденник. Це згадки про час, коли народилося щасливе подружжя Зінкевичів, тож напрочуд зворушливими видаються деталі не лише про мешкання в тому самому будинку, що й Марсель Пруст, а й про відсутність ліжечка для немовля, котре солодко спало у валізці.

Одначе романтики у щоденниках обмаль. Хоча й трапляються кумедні епізоди. До таких належить лаконічна оповідка про те, як Осип Степанович разом з сином Аркадієм клеїли марки на конверти і сідали на них, аби не розклеювались, а за цим високотехнологічним процесом заінтриговано спостерігала міжнародна поліція, адже відбувалося все в прес-центрі під час Олімпійських ігор в Мехіко 1968 року. Водночас варто не забувати, що за фахом Зінкевич хімік і тривалий час працював саме на такому підприємстві. Тож напрочуд колоритними виглядають його спогадування, скажімо, про писання в лабораторії, коли одним оком він позирає на сліпки, де вирують різноманітні реакції, а другим – на папір, де нотуються думки для чергової статті про українських політ'язнів. Пікантними видаються й взаємини з директором фірми, який з розумінням ставиться до раптових зникнень працівника з робочого місця, бо сам опікується єврейською спільнотою, залучаючи кошти для підтримки співвітчизників, тож чудово розуміє клопоти співробітника. Годі стримати усмішку, коли читаємо, як у робочому відрядженні до Детройта Осип Степанович прогулює важливу лекцію про полімери заради спільного обіду з товаришами по Організації.

Уривчасті щоденникові записи кінця 1960-х – 1970-х років подібні до ділових нотатників. Численні зустрічі, телефонні перемовини, конспірація (друзі, вороги й

байдужі – часто їх не відрізниш), очікування листівок з умовними знаками (Ленін чи Шевченко), передачі документів, офіційні заяви, підготовка до друку, залучення зв'язкових, оприлюднення, критика, виступи, сподівання, сподівання, сподівання. Зі щоденників довідуємося про справу перекладу і міжнародний розголос навколо «Лиха з розуму» В'ячеслава Чорновола, принагідні епізоди з публікацією «Більма» Михайла Осадчого та «Бумеранга» Валентина Мороза, а також повну версію скандалу навколо спогадів Данила Шумка «За східним обрієм».

Віковічна історія заздрості й жадоби повторюється й за океаном. Українці не вірять і не довіряють одні одним. Повсякчас хочуть перехопити ініціативу й встигнути першими. Намагаються зірвати плани своїх колег, яких сприймають передусім як конкурентів, хоча начебто всі свої, а чужий – це єдиний спільний радянський ворог. Однак не все так просто, як видається. Хтось співпрацює з розвідкою, хтось шпигує, хтось робить наклепи, хтось звинувачує (це чи не найлегше робити). Багатьох вражає такий парадокс: мельниківці (до яких належав Зінкевич) першими пробують рятувати життя сина бандерівського генерала Шухевича. Прості людські взаємини часом видаються підозрілими й небезпечними. Втім, це не лише спогадування «злого» старшого покоління, бо це й розповідь про «добрих» молодих. Серед молоді, яка ніколи не бачила України, але чула про неї від батьків, з'являються небайдужі, ладні ризикувати не заради себе чи власного самоствердження (хоча й воно, зрештою, завжди має місце), а заради справи. Тільки в молоді Осип Степанович бачить порятунок Організації, що б'ється в передсмертних корчах. Втім, не завжди його чули...

У щоденникових записах Зінкевич неодноразово наголошував, що пише винятково для себе й не збирається публікувати ці нотатки. У них він суб'єктивний автор, який висловлює поточні думки, що, ясна річ, з часом могли змінитися. Втім, написане слово не

викреслиш, а доля часто втручається в наші плани, кардинально їх трансформуючи. Достеменно знаю, що навіть готуючи книжку до друку, пан Осип (як його називає все видавництво «Смолоскип») до кінця не був певен, чи варто її оприлюднити. Та, зрештою, дослухався до голосу нової генерації смолоскипівців і дав згоду. Тож «Щоденнику» бути! А читачам – порада: не очікуйте неймовірного, звертайте увагу на деталі, прислухайтеся до тихого голосу, що творить українську історію навіть за океаном, являючи нам її без зайвого ура-патріотичного пафосу.

ЩОДЕННИК

РІК 1948–1949

ВСТУПНЕ СЛОВО АВТОРА

Минуло дуже багато років від тих давніх часів. 1947 року мені виповнилося 22. Я ще не встиг вступити у 23-й рік, як раптом мене ув'язнили. Це сталося вже в повосенній Німеччині. І так склалось у моєму житті, що був «я» і «не я». У таборі для переселенців у Карлсфельді поблизу Мюнхена закінчив дворічний Учительський семінар, став професійним учителем і, не маючи жодних документів, отримав диплом на моє справжнє прізвище Осип Зінкевич, а ув'язнили мене як Михайла Довганюка. Тож я став Михайлом Довганюком у 22-річному віці. А коли щойно вступив у 23-й рік життя, потрапив до в'язниці¹.

А було воно так. Я народився у невеличкому селі Малі Микулинці на Снятинщині. 1939 р., маючи 14 років, я став членом Юнацтва ОУН, коли ця організація ще не була розбита на дві частини. Восени 1944 р., коли наближалися більшовики до наших сторін, мої батьки разом з іншими вирішили шукати захисту на Заході. Ми виїхали возом, доїхали до Косова в Карпатах, якраз у час, коли велись бої ковпаківських радянських партизанів з німцями і мадярами. У бою загинув німець. У відплату німці і мадяри схопили дванадцять місцевих селян, а серед них і мого батька Степана, колишнього хорунжого Українських січових

---

¹ Далі подаються обширні примітки автора Щоденника, які він підготував на прохання своїх колег.

стрільців, і публічно повісили. Я і мої два товариші, котрі також були членами Юнацтва ОУН, вирішили відірватися від наших рідних і самотужки перебратися на Захід. Ми роздобули зброю і дійшли аж до Судетів. Після деякого часу, переховуючись у горах, ми попали на великий загін радянських партизанів, серед яких було також багато українців. Вони примусили нас долучитися до них. Одного разу, коли у нас закінчилися продукти, вони доручили нам піти в розвідку і розшукати продуктів. Ми підійшли до якогось невеличкого ресторану, замовили їжу, і саме тоді налетіли радянські літаки і почали бомбити містечко. Бомба попала в ресторан, моїм товаришам вдалося втекти, а я залишився під уламками руїн будівлі. Мої товариші пробралися аж до Німеччини, віднайшли мою маму і сестру Наталку, повідомили їх, що були свідками, коли я загинув. У місті Карлсфельд неподалік Мюнхена наш земляк священник Тарнавецький відправив Богослужіння за упокій душі моєї.

А мене витягнули з-під руїн, і я знову опинився з радянськими партизанами. Це вже була весна 1945 р. Я був свідком, як керівники цього загону вели якісь перемовини з чехами. Одного разу до нас попав скинутий парашутом якийсь радянський полковник разом з іншими офіцерами. Нас почали підготовляти до визволення Праги. І так у перших днях травня 1945 р. у Празі вибухнуло чеське повстання проти німців, наш загін був у перших рядах серед повстанців. Я ненавидів німців за вбивство мого батька, тому і воював запекло, за що був пізніше відзначений. Під час боїв я був поранений у ногу і попав до лікарні,

там познайомився з українським медиком, який, як виявилось пізніше, був також членом ОУН. У Празі у рядах радянської армії я перебував аж до жовтня 1946 року. Цих півтора року я постійно думав і планував, як втекти і прорватись на Захід. На початку жовтня я довідався, що наша частина буде переїздити аж за Урал. Часто зустрічався з тим медиком і тоді, домовившись з ним, вирішив тікати на Захід. А план утечі був такий: я «захворію», мене привезуть до тої самої лікарні. Медик буде мати для мене готовий цивільний одяг, а на вулиці буде чекати машина його знайомого. Так і було. Усе планувалося по хвилинах, щоб зразу попасти на поїзд. Він наперед придбав квитки і поїхав зі мною аж до кінцевого чеського міста Пльзен. Там я долучився до групи німців, які легально репатріювалися до Німеччини. Знищив свої радянські військові документи і щасливо пробрався аж до американських прикордонників неподалік містечка Фурт ін Вальд. Під час перевірки документів, яких у мене не було, мене заарештували і готові були видати радам, як дезертира. Серед американців знайшлися українці, які і допомогли мені, і мене відпустили.

Я віднайшов маму та сестру в таборі для біженців у Карлсфельді. Нелегко було поновити документи. Я приятелював із закарпатцем Михайлом Довганюком, якого ОУН готувала як зв'язкового, щоб відправити з підробленими радянськими документами до України. Закінчивши у Карлсфельді Учительську семінарію без жодних документів, я був активним у юнацтві ОУН(м)².

---

² 1929 р. постала Організація українських націоналістів (ОУН) під керівництвом Євгена Коновальця. У 1939 р.

Знаючи, що я не маю жодних документів, Михайло Довганюк залишив мені свої. В Організації зуміли до його документів прикріпити моє фото – і я став Михайлом Довганюком. У Мюнхені я жив на квартирі в будинку № 1 на Цепелінштрассе. Був дуже активний в ОУН. Про це довідалися наші противники з ОУН(б) і підіслали до мене свого провокатора Митрика. Ми товаришували, і я нічого підозрілого в ньому не бачив. Організації був потрібен пістолет для складання присяги. Я про це сказав Митрикові – і він невдовзі приніс револьвер на мою квартиру. Він бачив, як я поклав його на своє ліжко під подушку. Це було близько 3-ої години пополудні. А десь близько 6-ої години німецька поліція оточила будинок. Увірвалися до квартири, й один із поліцаїв одразу, без надуми, відкинув подушку на моєму ліжку та побачив револьвер. Мене скували й запроторили до Мюнхенської тюрми. Це було 2 лютого 1948 р. Мене багато разів допитували німецькі та американські слідчі: чому в мене револьвер, до якої злочинної групи я належу тощо. Американський слідчий ударив мене кулаком в обличчя й переламав ніс. Відбувся суд – і мене засудили на два з половиною роки тюрми як кримінального злочинця. Спершу я відбував покарання у тюрмі в містечку Бернау (між Мюнхеном і Берхдесгаде-

---

після його загибелі головою ОУН був обраний полк. Андрій Мельник. 10 лютого 1940 р. від ОУН відійшла група її членів на чолі зі Степаном Бандерою. Одних називали бандерівцями, а других – мельниківцями. Зі сторони ОУН(б) почалася прикра боротьба з другою ОУН, доходило до братовбивств. Після війни ця боротьба продовжувалася і набирала непередбачених обертів. Так жертвою цієї внутрішньої боротьби став і автор щоденника.

ном). Я пробував утекти. Мене впіймали й після дев'ятиденного голодування відправили до найтяжчої німецької тюрми у м. Штраубінгу. Щойно 24 грудня того 1948 р. я подумав і вирішив вести щоденник. Не знав, що в ньому записувати, чи потрібно записувати щось щодня. Без надуми вирішив писати, коли з'явиться якась думка, щось цікаве або й не цікаве, тоді й записуватиму.

Переглядаючи його десятки років пізніше, я сам із цікавістю читав, пригадував свій побут, переживання та знайомство з українськими в'язнями та в'язнями інших національностей, які справді були злочинними, кримінальними, а не політичними. З цього щоденника я бачу, що я трактував їх насамперед як людей, попри те злочинне, що вони скоїли у житті. Я з ними дружив, товаришував, пробував допомагати чим міг. Може з перспективи часу виглядати дивно, що я не випитував і в щоденнику не зазначав, за що цих кілька десятків українців було засуджено та на який термін ув'язнення.

Я з ними ділив свою тюремну долю, з деким дружив, а після звільнення нікого й ніде з них не довелося мені зустріти.

РІК 1948

П'ятниця, 24 грудня 1948. Прийшовши сьогодні в обід із роботи, я вирішив писати щоденник. Чому це мені спало на думку – сам не знаю. Подумав – вирішив і пишу. Сьогодні св. Вечір (латинський). Фактично, ми працювали до 9-ої, пізніше робили порядки десь до 10:15. В обід я дістав листа від Альоші Шевченка. Дійсно прекрасна

душа. Від нього аж б'є українською Полтавщиною. Як він щиро пише, це можна відчути з кожного рядка. Він – одинокий тепер мій найближчий друг. Отримав також пакунок від Наталки³. Очам не повірив, таки пішла на моє помешкання у Мюнхені, переконала господиню, вона пустила її, переглянула мої книжки, знайшла перший том творів Хвильового, який я два роки тому позичив у Багряного, і ось надіслала мені. Це найкращий для мене різдвяний подарунок.

На прогулянці ходив сьогодні з Паулем. Це молодий студент, дуже цікавиться літературою. Ми маємо про що говорити. Питає, чи я читав вірші Шіллера. Відповідаю, що дещо читав у перекладі українською. А тоді він:

– А п'єси тебе цікавлять?

Кажу:

– Цікавлять, але нічого з п'єс не читав, хоч хотів.

– А про Ібсена ти чув?

– Не чув, а хто це такий?

– Це один з найкращих драматургів світу. Прочитай його «Ein Volksfeind»⁴. Тобі напевно сподобається.

Я йому подякував і перескочив до своїх.

Ходжу з Цебаком, він передає мені два числа «Часу»⁵, а я думаю, що це таке «Ein Volksfeind». Питаю Цебака, він краще за мене знає німецьку.

---

³ Наталка Зінкевич-Богдан (1922–2002) – сестра Осипа Зінкевича, активний член ОУН.

⁴ У норвезькому оригіналі назва п'єси Генріка Ібсена така: «En folkefiende» («Ворог народу», 1882).

⁵ «Час» – український часопис, який друкувався у повоєнній Німеччині.

Думав, думав і каже, що це, напевно, «Ворог народу».

По прогульці докінчую робити генеральний порядок у камері. Викликають по пакунок. Іду разом із Павлом, на сходах зустрічаю «носача». Має для мене «Промінь»⁶. Але пакунок не видали. Ідемо до церкви. Всі, навіть євреї⁷. Все прикрашено спеціально. Церква переповнена в'язнями. На горищі зібралась уся тюремна генераліція. Директор, оберлерер⁸, лікарі, священники... Пізніше прийшов маклер⁹, але скоро забрався.

У програмі вечора музичне та хорове виконання німецьких колядок. Починають музичним виконанням якоїсь колядки, пізніше колядують діти з якоїсь школи, а за ними тюремний хор. Бачу Лазурка¹⁰, Григоращука, Василевського, Н. П. Перекидаюся кількома словами, обіцяю завтра принести свіжі газети. Опісля було коротке казання. Священик говорить багато про любов... Любов до Батьківщини й про «Friede»¹¹. Все закінчується

---

⁶ «Промінь» – український часопис, який друкувався у повоєнній Німеччині.

⁷ В оригіналі автор щоденника писав не «євреї», а «жиди», бо в західноукраїнській мовній традиції ці слова віддавна були синонімами і не містили жодної негативної конотації. Втім, з огляду на особливості сучасного мовного процесу і з дозволу автора, вирішено скрізь писати нейтральну назву «євреї».

⁸ Оберлерер – німецький в'язничний чиновник.

⁹ Маклер – німецький в'язничний чиновник.

¹⁰ Про всіх українців і росіян, про яких згадую у щоденнику, не маю жодної біографічної інформації, а також не знаю, за що вони сиділи. Це була норма, і ми між собою про ці речі не говорили. Знаю, що дехто з них був засуджений під час війни і досиджував свій термін після війни.

¹¹ Мир, спокій (нім.).

ся колядою «Stille Nacht»¹², яку співають усі в'язні. На їхніх очах видно сльози. Про що вони думають? Що їм пригадується, що витискає ті сльози на очах? При виході кожен дістає святочний подарунок: одна булка, сім яблук, $\frac{1}{2}$ кг цукру, $\frac{1}{4}$ кг родзинок, кілька тістечок. Приходжу до камери. Холерично зимно. Шиби примерзлі. Опалювати перестали. Приходить Курц і викликає по пакунок. У пакунку є лист, але його забрали до цензури. Забираю пакунок, бажаю їм «Frohe Weihnacht»¹³ і повертаюся до своєї камери. Бажаю Курцові веселих свят, хоч він комуніст. Заскреготав ключ від замка – і знову я на самоті. Вечеряю (картопляна салат, кусок паштету і чай). Дещо їм із пакунка й одразу йду до ліжка, бо холерсько зимно. Ноги замерзають. Різдва не відчуваю, хоч ціла тюрма гомонить німецькими й польськими колядками... Настає час, і все втихає. Беруся читати газети. Сьогодні я задоволений...

Субота, 25 грудня 1948. Ще звечора мені жахливо болів зуб. Але я насилу читав. Болів майже цілу ніч. Сьогодні перший день латинського Різдва. Рано почали опалювати. Але того майже не відчувається. Я загорнувся у два коци й закінчую читати «Час», а потім відкладаю «Юність Василя Шеремети» Самчука й починаю читати Хвильового. О 10-й годині ходили до церкви на польське богослужіння. Пригостили дечим із пакунка Анатолія (Кузнецова). У церкві передав Лазуркові нові газети. Чекали майже півгодини,

---

¹² Тиха ніч (нім.).

¹³ З Різдвам (нім.).

поки прийшов священник. Після богослужіння зустрічаюся з Мокринським і Лемішкою – даю їм газети. О 2-й годині прогулька. Анатолієві дав листа Альоші. Він психолог. Нехай розбирає. Згори Струк кинув мені дещо з пакунка. Я злосний. Таких геців¹⁴ не люблю. На прогулянці ходжу з групою шнайдерів¹⁵. Ходимо втрьох: Струк, я і М. Левчук. Миколі пояснюю, як склеювати сторінки книжок. Говоримо про всячину: Пласт, СУМ, організації. Одним словом, політикуємо. Години замало... Перед вечерею приходять «Трибуна»¹⁶. Завиваюся знову у два коці¹⁷ й уперше читаю Хвильового. Переглянув зміст і побачив оповідання «Арабески». Не знаю, що це слово означає. Починаю читати. Читаю раз і ще раз і вирішую цей твір вивчити напам'ять.

Написав набрудно листа до Наді¹⁸. Ох, Надусе, якби ти знала, як тут нелегко перебувати. Але, може, скоро це все закінчиться? Проклята судьба, прокляте щастя! Хай буде проклятий світ! Помаленько починають знову боліти зуби. У камері зимно. Перестали опалювати. Іду читати «Трибуну». Тюрма вмовкає. Сумно. А на серці до болю тяжко...

---

¹⁴ Геци – жарти.

¹⁵ Від нім. Schneider – кравець.

¹⁶ «Трибуна» – мається на увазі часопис «Українська трибуна», який був органом ОУН(б), видавався у Мюнхені.

¹⁷ Коц – ковдра, ліжник.

¹⁸ Надя – Надія Наорлевич, пізніше стала дружиною Осипа Зінкевича. Позналилися в Берхдесгадені, у таборі ДП для українських біженців, в час, коли вона складала приречення члена ОУН.

Неділя, 26 грудня 1948. Сьогодні встав, як і вчора, о сьомій ранку. О пів на десяту ходили до церкви. До обіду переглянув німецький журнал. Написав листа до Наді. Сьогодні прийшов російський священник. На прогульці ходив зі Струком і Цебаком. По прогульці трохи читав із «Das Wissen»¹⁹. По вечері беруся далі по кількадемній перерві до своєї «повісті». Щось не дуже хочеться писати. Але закінчити треба. Написав усього 15 сторінок. Вистачить на сьогодні. Чомусь ні про що не думаю. Ніщо мене не цікавить. Ага, Анатолій, казав, що має вищу освіту, дав характеристику Альошиного почерку, щось вона не дуже відповідає дійсності. Перед хвилиною, як і щодня, якийсь вахман²⁰ старався втихомирити «галасунів». Але де там... Його, як завжди, висвітали, висміяли, викричали. Що він може зробити? Щось довго не маю пошти. Може, щось буде завтра або у вівторок. Знов зачинає боліти зуб. Чорт із ним, хай болить... Треба лягати, бо скоро затрублять. Але насамперед треба сховати рукописи, бо завтра «старий»²¹ приходить. Напевно буде шукати.

Понеділок, 27 грудня 1948. Цілу ніч боліли всі зуби. Коли б хоч лише один – а то всі. Спати ніяк не міг. «Старий» вахман ще не прийшов. На ро-

¹⁹ «Das Wissen» («Знання») – німецький науково-популярний журнал.

²⁰ Вахман (з *нім.*) – сторож, охоронець, наглядач.

²¹ «Старий» – так називали в'язничного чиновника, досить похилого віку, завданням котрого було перевіряти камери щодо чистоти і нелегальних матеріалів. Через свою поведінку і мову викликав у в'язнів кпини і насмішки.

боті закінчив склеювати книжки, приготував їх до життя. З Анатолієм говорили про вислів «потом і кров'ю». Я тверджу, що піт проливають раби, а кров – борці за свободу. Він не дуже з тим погоджується. Перед вечором ще на роботі знов починають боліти зуби. В камері за цілий час свого ув'язнення викурив першого «американца»²², але нічого не допомагає. У голові цілком закрутилося, хотів писати, але щось воно не йде. От прокляті зуби. Бодай їх чорт забрав. Мушу лягати. Болять, як навіжені. В камері сьогодні зовсім не опалювали. Навіщо? Думав, що завтра буде рапорт, хотів дещо полагодити, але довідався, що аж 11 січня. Якщо знову цілу ніч болітимуть – завтра зголошуся до лікаря.

Вівторок, 28 грудня 1948. Чудо! Зуби не боліли. Сьогодні прийшов наш «старий». Трохи, як звичайно, «серчає». Але ніхто йому не дивується. В обід пишу. Одразу після обіду попросився й пішов до бібліотеки. Знайшов Ібсена та його «Ворога народу» німецькою. Позичив, читатиму.

На прогульці ходжу зі Струком. Майже сваримось. Він би всипав Дивничеві цілий магазин, бо той десь там накинувся на галичан. Дивний чоловік. Сьогодні о 3:45–4:45 спорт. Я сьогодні не граю²³. А кидаємося великою дерев'яною мискою вчотирьох: я, Анатолій, Маршалок і Зегальд. Пізніше дужаємося із Зегальдом і кидаємося

---

²² «Американки» – так в'язні називали американські цигарки, які отримували від рідних і які часто привозив ув'язненим український греко-католицький священник.

²³ Звичайно в'язні грали в баскетбол, для чого був пристосований великий спортивний зал.

удвох. Увечері опалювали 5–10 хвилин. Вікна не розмерзаються. Зимно, але все-таки пишу. Головне, що зуби не болять. Сьогодні вже п'ятий день, а я ще не дістав листа, який був у пакунку. Свинство. Писав би дещо більше, але хочу закінчити свій «твір»²⁴. Цікаво, що з нього вийде, як оцінять? Байдуже, а завершити мушу. Планую до нашого Різдва закінчити, не враховуючи того, що вже маю.

Середа, 29 грудня 1948. Сьогодні був у лікаря. Маю невралгію, тобто ревматизм зубів. Мазав якоюсь холерою. Дав пігулки, казав ще прийти. Сьогодні під час прогульки почав падати перший сніг. Запахло правдивою зимою. Пошти нема. Завершуємо роботу на півгодини швидше. О 6-й ідемо в кіно. Триває 45 хв. Заграла музика. Пригадалась воля. Стало до божевілля тяжко. Фільм складається з трьох частин: 1. Похорони Ґанді й олімпіада в Санкт-Моріц. 2. Олімпіада в Лондоні в липні 1948. 3. Будова тунелю Лінкольна в Нью-Йорку та деякі дрібничкові додатки. Зустрічаюся з Юрком Полянським. Перекидаємося кількома словами. Але довго говорити немає часу. В обід і після кіно писав. Завтра зголошуся до *tagesreporty*²⁵, щоби на наші Свята звільнили від роботи. Яюсь дивно сьогодні, попадаю в дурний настрій. І зимно, і зуби болять, і пошти ні від кого немає. Про свободу та обіцянки шкода й думати, а тим паче мати якісь надії на Різдво. «Сів» – то й

---

²⁴ Автор щоденника пробував написати у тюрмі свій перший «твір», повість «Дорогою на Схід», який йому не вдалося закінчити.

²⁵ *Tagesreport* – щоденний звіт, рапорт (нім.).

сиди. Чорт забери цілий світ. Пригадується: Хай живе безголів'я! Та хай живе! Чорт з ним! (Щоб не забути росіян Хомутова, Попова, Архангельського, Александрова, з якими сидів у Мюнхені, інших забув. Ага. Сьогодні дістав стінні календарі на 1949 рік).

Після всього сів і починаю читати «Ворога» Ібсена. Надзвичайна річ, пишеться зовсім по-іншому, як звичайні оповідання. Від книжки не можу відірватися. Читаю аж до останнього гудка.

Четвер, 30 грудня 1948. Сьогодні надворі по-тепліло, а в камері позимніло. В обід ходимо втрьох: я, Юрко Полянський, Анатоль. Говоримо про всячину. Юрко П. говорить прекрасно по-українськи, але серце у нього, мабуть, власовське. Так я відчуваю. На загал гарний хлопець. Треба б його переробити, але на це треба часу і без Анатоля. Постараюсь його освідомлювати по-через пресу та книжки. Колись зізнався мені, що попав у полон, а тоді вербували до РОА²⁶ і він пішов. Казав:

– Що мені було робити? Помирати з голоду у полоні чи пробувати щось інше? Погодився піти до РОА. А після війни опинився ось тут...

Анатоль пророкує, що моя судьба вирішиться 27 січня, а в перших днях лютого відповідь. Наскільки це сповниться, цікавить його не менше, як і мене. Побачимо. Пів до п'ятої прихо-

---

²⁶ РОА – Русская освободительная армия (Російська визвольна армія) створена німцями у квітні 1943 року з колишніх радянських полонених. Армію очолював колишній генерал Червоної армії Андрій Власов. Від його імені воїнів РОА прийнято було називати «власовцями».

дить до працівні Герман, український фольксдойч²⁷ зі Львова, перекладач і цензор у тюрмі, ставиться з виrozumінням до нас усіх, виглядає, що в нього все ж є якась частка українського серця. Говорю з ним. А він, як звичайно... На завтра маю йому приготувати листу²⁸ українців і рано йому занести. Каже, що маю листа від Наталки, але, мабуть, знову треба буде чекати на нього кілька днів. А лист із п'ятниці пропав... Працювали лише до три на п'яту. Щойно виготовив листу. В обід писав. Тепер не буду більше. Читаю: А. Д. Семенов-Тян-Шанський «История одной жизни». Завтра не працюємо. Зуби не болять.

П'ятниця, 31 грудня 1948. Сьогодні не працюємо. До обіду робимо генеральний порядок. Миття, чищення тощо. Раненько заглянув до мене Герман. Прийшов за списком українців. Перший побажав мені благословення Божого і всього найкращого у новому році.

Перед обідом дістаю два листи, один який був у газеті з 21 грудня, другий писаний 27 грудня. Обіцяють, потішають. Наталка, як не вийду на волю, приїде 8 січня. На прогульці М. Левчук передає «Радянську Україну» за 1 листопада 1948, а Анатоль – «Посев» і білоруську «Бацькаушчину»²⁹. Десь біля третьої чистимо на коридорі по-

---

²⁷ Фольксдойч – етнічний німець.

²⁸ Список.

²⁹ «Посев» – російський журнал, який у повоєнній Німеччині видавала антирадянська організація російських солідаристів НТС (Національно-трудова союз – Національно-трудова союз). «Бацькаушчина» («Батьківщина») – часопис білоруських антирадянських емігрантів.

руччя. Після прочитання «Посева» у мене зростається думка видавати журнал тут, у тюрмі. Річ ясна, нелегально за участю українців, росіян, білорусів, поляків. Раджуся з Анатолієм, він погоджується. Обдумає план. Я б хотів ще до мого звільнення закінчити перше число. Але все треба обдумати.

Перед вечором одержую «Промінь». На моє здивування, в середині знаходжу звернення вирівняти борг. Дивно. Сьогодні читати маю що. Так, сьогодні останній день старого 1948 року. Ввечері прибиваю на стіну новий календар на 1949 рік. На серці робиться чогось дуже сумно. О, який проклятий був для мене цей старий рік. Яке від самого початку розгорнення сил, організація нашої праці, після стількох трудів і зусиль, коли здавалося, що все плистиме нормальним, але й скорим руслом, – і раптом провокатор зриває мій лет і загонить за тюремні ґрати. О, як тяжко жити на самоті, коли ті, які з тобою йшли рам'я³⁰ об рам'я, тепер мовчать, не пишуть і пару слів. І робиться жаль, коли згадаєш Мирона Стебельського, Богдана Гаруха, Посполиту, Василя Рощенського, Зенка, Раю Шило й інших. Залишилися вірними лише Альоша і Надя Н., який я вам за це вдячний! А моя рідня? Це страшний рік для неї. Рік горя, смутку та сліз. Але таке моє призначення, моя судьба. Проклята судьба, коли познайомився і повірив провокаторові. І я сиджу в одиночці і пишу та читаю, розв'язую загадки, щоб не думати про те все. Все кругом інше, незвичне, гнітюче. До божевілля неприємне. Не нарікай, голубу догори! І думки линуть до Наді, до Англії.

---

³⁰ Рам'я – плече.

О, як би хотілося з нею зустрінутися. Яка вона для мене близька і дорога... Але що з нею? Що там в дійсності діється? Чому вона так мало і такі холодні пише листи? Невже щось там не в порядку? Невже вона пише лише з чемності? На ці питання я не в силі знайти відповіді... Вони тяжким оловом лягають на мою душу.

І так я зустрічаю новий 1949 рік. Рік нових несподіванок, нових загадок і сповнення нового акту судьби... Може, він буде кращим, щасливішим, а може, й принесе волю не лише мені, а й моєму нещасному народові? Я готовий пожертвувати всім, волею, життям, щастям, усім, що в мене є, щоб того моменту досягти в цьому новому році. Найбільше моє досягнення в останніх кількох днях старого року – вивчив напам'ять «Арабески».

А тюрма шумить, тюрма гуде... холодна тюрма...

РІК 1949

П'ятниця, 7 січня 1949. Снівся мені дивний сон. Десь батько говорить мені – завтра вийдеш на волю. А пізніше отримую повідомлення із суду, а там великими буквами написано: 14 лютого 49-го будеш звільнений... Дивно. До праці не ходив. В обід вигнали на прогульку. Я був на централі³¹ й висварився, що не дають святкувати мого Різдва. Заявив їм виразно, що працювати не буду. На прогульці ходив зі Струком і Юрком П. По обіді вчепилася мене манія писання. Писав –

---

³¹ Від *нім.* Zentrale – приміщення адміністрації установи.